

Kur'ân İfadelerindeki Üslûp Değişimine Kadı Beydâvî'nin Yaklaşımı*

Süleyman Gür**

Öz

Kur'ân-ı Kerîm'in kendine has çeşitli anlatım yöntemleri vardır. Bunlardan biri de şahıs zamirleri arasında, geçmiş ve gelecek zaman gibi fiil kiplerinde, isim ve fiil cümlelerinde ve benzeri durumlarda sözün akışı sırasında karşılıklı geçişler yapmak suretiyle anlatım üslubunun değişmesidir. Bu da mutlaka sözü güzelleştirmek veya anlama zenginlik katmak gibi birtakım belâğî gayelerle yapılır. Kur'ân belâgatına önem veren bazı müfessirler, bu gayelerin neler olabileceğini araştırmışlardır. Bunlardan biri de Kadı Beydâvî'dir. Bu makalede onun konu ile ilgili görüşleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Beydâvî, belâgat, üslûp, iltifat

Abstract

Approach of Kadı Beydâvî to Stylistic Change in the Quranic Expressions

The Holy Quran has its own methods of various expression. One of them is the change in narrative style during the flow of expression by replacing mutual between personal pronouns, in the verbs of past and future tenses and in the noun and verb sentences, etc. It is also done with some literary purposes which add richness to the statement or meaning. Some exegetes who give importance to Quranic rhetoric, has investigated what may this purpose be. One of these is Kadı Beydâvî. His views about the matter will be examined in this article.

Key Words: Quran, Beydâvî, Rhetoric, Wording, İltifat

Atıf: Süleyman Gür, "Kur'ân İfadelerindeki Üslûp Değişimine Kadı Beydâvî'nin Yaklaşımı", KTÜİFD, c. 1, sy. 2, Güz/2014, s. 33 - 61.

* Makale araştırmacının doktora tezinden üretilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, gurzicade@mynet.com

Giriş

Belâgatçılar, belîğ kelâmıda, sözün beklenenden farklı gelmesi (muktezâ-i zâhirin dışına çıkması) olgusuna, eşsiz sanatsal unsurlar, fikri işaretler, hoş ifadeler, güzel bakışlar içermesi, ruhlara ve zihinlere etki etmesi nedeniyle Belâgatın üç ana dalından biri olan “Meânî İlmi”nin konuları arasında yer vermişler,¹ bu konuyu belâgat kitaplarında “musned-i ileyhin zâhirin muktezâsından çıkması” adlı bahsin bölümleri arasında incelemişlerdir. Bu başlık altında genellikle iltifât sanatı, zâhir-zamir ilişkisi, fiillerin birbirlerinin yerine kullanılması, geleceği mazi kipiyle ifade etmek ve bunun aksi gibi konuları ele almışlardır.²

Bir sözde asıl olan muktezâ-i zâhire uygun olmasıdır. Fakat mütellim uygun gördüğü edebî bir incelikten ötürü sözünü zâhirin hilâfına söyleyebilir. Kur’ân-ı Kerîm’de de bu tür ifade içeren âyetler çoktur. Zira onun üslup özelliklerinden biri de şahıs, zaman ve hitap bakımından muktezâ-i zâhirin dışına çıkarak kelâmın akışında değişiklikler yapmasıdır. Şüphesiz ilâhî kelâmdaki bu değişiklikler tesadüfi olmayıp halin ve makamın icap ettirdiği bir manâya delâlet etmek ve kelâmı güzelleştirmek için yapılmaktadır. Bu makalenin amacı bu manaların ve söz güzelliklerinin neler olabileceğini ortaya koymaktır.

Çalışmamızın temel kaynağı, yazıldığı andan itibaren ilim erbabınca kabul gören, şöhreti kısa zamanda İslâm âleminde yayılan, asırlar boyunca tedrisatta ilk sıralarda yer alan, üzerine yüzlerce hâşiye ve ta’lika yazılan, belâgat konularına ağırlık veren, ünlü müfessir Kadı Beydâvî’nin *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl* adlı tefsiridir. Ancak müfessirimizin veciz üslubundan dolayı ifadelerin zor anlaşıldığı yerlerde bu eserin hâşiyelerine de müracaat edilecektir. Ayrıca konuyla ilgili bazı kavramları ifade etmek üzere belâgat kaynaklarına başvurulacaktır. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Kur’ân ifadelerindeki değişiklikler *iltifât*, *zamir-zâhir* ve *nazmın değişik gelmesi* başlıkları altında ele alınacak ve seçilen örnek âyetler üzerinde incelenecektir.

1 Abdurrahmân Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Belâğatu’l-‘Arabîyye, Üsûsühâ ve ‘Ulûmuhâ ve Funûnuhâ*, (Beyrût: Dârûs’-Şâmiyye, 1996), I, 478.

2 Celâluddîn Muhammed b. Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh fi ‘Ulûmi’l-Belâğâ, el-Me’ânî el-Beyân el-Bedî*, nşr., İbrahim Şemsüddîn, (Kahire: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003), s. 66-67; Sa’düddîn et-Teftâzânî, *el-Mutavvel ‘Ale’t-Telhîs*, Seyyid Şerif Cürcanî Hâşiyesiyle, (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2007), s. 158-161; Meydânî, *el-Belâğatu’l-‘Arabîyye*, I, 478.

A. İltifat

Lügatte, “dönüp bakmak, çevirmek, yönelmek” gibi anlamlara gelen iltifât, belâgatçıların meşhur tanımına göre, “sözün, bir üsluptan diğerine, yani tekellüm, hitap veya gaybetten bir diğerine nakledilmesidir.”³ Başka bir ifade ile bir sözü birinci, ikinci veya üçüncü şahıs kiplerinden herhangi biri ile ifade ederken diğer bir kipe geçmektir.⁴

Buna göre iltifât şekilleri; mütekellimden muhataba, mütekellimden gaibe; muhataptan mütekellime, muhataptan gaibe; gaibden muhataba ve gaibden mütekellime olmak üzere altıdır.⁵

Meânî ilminin konuları arasında gösterilen bu edebî sanatın, beyân ve bedî ilimleriyle de bağlantılı olduğunu ifade eden Sekkâkî (h.626), Arapların misafirlerine çeşitli yemekler ikram etmekten hoşlandıkları gibi muhataplarına sözlerini değişik ifadelerle sunma alışkanlığına da sahip olduklarını, Kur'ân'da birçok ince iltifât örneği bulunduğunu, bunları ancak usta ediplerin sezebileceğini söyleyerek bu sanatın önemine dikkat çekmiştir.⁶

Bu edebî sanatta, sözün yönü birdenbire değişerek beklenmedik bir şekilde üslupta değişiklik meydana gelir. Bu değişiklik monotonluğu kırarak, muhatabın ilgisini uyandırmak ve konunun önemine dikkat çekmek gibi amaçlarla yapılır.⁷

Beydâvî de bu ani üslup değişiminin edebî bir metnin en belirgin özelliklerinden biri olduğuna, durağanlığı bozarak muhatabın dikkatini canlı tutmak, zihnini harekete geçirmek, duygularını coşturmak, konunun önemini kavratmak gibi gayeleri bulunduğuna inanır. Nitekim konuyla alakalı olarak “Ancak sana ibadet eder ve senden yardım dileriz” (Fatiha,1/5) âyetinin tefsirinde şu ifadeleri kullanır: “Söyleyeni dinlendirmek, dinleyeni ise enerjik ve canlı tutmak için bir üsluptan diğerine geçmek suretiyle sözde sanat yapmak, Arap edebiyatçılarının adet haline getir-

3 Kazvîni, *el-İzâh*, s. 68; Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Mustafa Dîb el- Buğâ, (Beyrut, 1996), II, 902.

4 Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi "Belâgat"*, (İstanbul: Gökkuşbu, 2010), s. 204.

5 Kazvîni, *el-İzâh*, s. 68.

6 Ebû Ya'kûb b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, (Bağdad: Matbaatu Dâri'r-Risale, 1982), s. 395; bkz., İsmail Durmuş, “İltifat”, *DİA*, XXII, 152.

7 Durmuş, “İltifat”, *DİA*, XXII, 152.

dikleri bir metottur. İşte bundan dolayı, hitaptan gaybete, gaybetten te-
kellüme ve tekellümden de gaybete dönüş (iltifât) yapılır.”⁸ Müfessirimiz
bu açıklamaları yaptıktan sonra içerisinde iltifât örnekleri barındıran şu
âyetleri ve beyitleri misal getirir: “حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِّ وَجْرْتُمْ بِهِمْ : “Öyle ki gemilerle
denizde bulduğunuz ve onlar içindekilerle birlikte seyrettiği...” (Yunus,
10/22), وَاللَّهُ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَّاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا مُّسْفِتًا، “Allah, rüzgârları gönderendir. Onlar da
bulutları hareket ettirir. Biz de bulutları süreriz...” (Fatır, 35/9).

تطاول ليلك بالانمِد و نام الخلي ولم ترفد
و بات و باتت له ليلة كليلة ذي العائر الامد
و ذلك من نبا جاءني و خيرته عن أبي الاسود

Gecen ismed sürmesiyle uzadı, gamsız uyudu, sen uyumadın,
O geceledi, gecesini de geceledi, gözü ağırının gecelemesi gibi,

Bu da bana gelen bir haberden dolayıdır, (Babam) Ebû'l-Esved hak-
kında aldığım haberden.⁹

Müfessirimizin “*Telvin hitabı*”¹⁰ adını da verdiği iltifât sanatı, üze-
rinde en çok durduğu konulardan biridir. O âyetlerdeki hitap üslubunun
hangi yöne doğru değiştiğini gösterdiği gibi bu değişimin esrarını da araş-
tırır. Konu ile ilgili örnekler özet olarak onun tefsirinde şu şekilde yer alır.

1. Gaibden hitaba geçmek

Sözün başında gaibden (üçüncü şahıstan) bahsedilirken, ifadenin
devamında muhataba (ikinci şahsa) geçilmesidir.

Örnek: 1

“يا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ
“Ey insanlar! Sizi ve
sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin ki, Allah’a karşı gelmek-
ten sakınasınız” (Bakara, 2/21). Allah Teâlâ önceki âyetlerde insanları

8 Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve
Esrâru't-Te'vîl*, thk, eş-Şeyh 'Abdülkadir 'İrfan el-'Aşşâ' Hassûne, (Beyrut: Dâru'l-Fikr,
1996), I, 64.

9 Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, 64-65; İltifat sanatı için zikredilen âyetlerin birincisinde
hitaptan gaybete, ikincisinde ise gaybetten tekellüme geçilerek iltifât yapılmıştır. Be-
yitlere ise hitap zamiriyle başlanmış, daha sonra gaybete dönülmüş, gaybetten de te-
kellüme geçilerek iltifât yapılmıştır.

10 Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, IV, 210.

mü'minler, kâfirler ve münafıklar olarak üç sınıfa ayırıp gaib sîgasıyla/hikaye kipiyle (üçüncü şahıs) onların hususiyetlerinden bahsettikten sonra üslup değiştirerek hitap kipiyle (ikinci şahıs) bütün insanlara seslenerek onları kendisine ibadet etmeye ve ona boyun eğmeye çağırmıştır. Âyetlerdeki hitap üslubunun değişmesindeki sırları Beydâvî şöyle açıklar: "Yüce Allah önceki âyetlerde mükellef grupları sıra ile sayıp onların özelliklerini ve işlerinin sonuçlarını zikrettikten sonra bu âyetlerde, dinleyiciyi sarsmak ve harekete geçirmek, ibadetin önemini ve onun şanının büyüklüğünü göstermek ve hitap zevki ile ibadet külfetini azaltmak için gaibe (üçüncü şahsa) hitaptan, muhataba (ikinci şahsa) hitaba dönerek (iltifât ederek) doğrudan doğruya "Ey insanlar!" diye seslendi"¹¹

Örnek: 2

وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا "Dediler ki: "Rahman, çocuk edindi" Haki-katen siz, pek çirkin bir şey ortaya attınız." (Meryem, 19/88-89). İlk âyette gaib sîgası (قَالُوا) kullanıldığı için muktezâ-i zâhire göre ikinci âyette de ibarenin "لَقَدْ جَاءُوا" ortaya attılar" şeklinde gaib kipiyle gelmesi beklenirdi. Ancak Allah Teâlâ belâği bir nükteden ötürü üslup değiştirerek gaibden (üçüncü şahıstan) muhatapa (ikinci şahsa) geçmiştir. Burada üslubun değişmesindeki bu nükteyi müfessirimiz şu şekilde İzâh eder: "Kâfirleri şiddetle kötülecek ve Allah'a karşı cür'etli olduklarını tescil etmek için gaib sîgasından (قَالُوا; dediler), muhatap (جِئْتُمْ; ortaya attınız) sîgasına geçilerek iltifât sanatı yapılmıştır."¹²

Allah Teâlâ, inkârcıların bu asılsız iddialarına karşı bu iddianın ne kadar yanlış ve yersiz olduğunu ortaya koymak için sanki huzurda bulunan bir topluluğa hitap eder gibi gaib zamirinden muhataba dönmüştür.¹³

Örnek: 3

كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُفٍ "Hayır, insan kendini yeterli gördüğü için mutlaka azgınlık eder. Şüphesiz dönüş ancak Rabbinedir" (Alak, 96/6-7-8). İlk iki âyette Allah Teâlâ insana gaib sîgasıyla / hikaye kipiyle hitap ettiği halde son âyette hitap şeklini değiştirerek muhatap kalıbını kullanmıştır. Oysa ki muktezâ-i zâhire göre bu âyetin إِنَّ إِلَىٰ رَبِّهِ şeklinde gaib kipiyle gelmesi gerekirdi. Ancak Allah Teâlâ insanı azgınlığın sonucundan

11 Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, I, 215.

12 Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, IV, 35.

13 Suyûtî, *el-İtkân*, II, 371.

sakındırmak ve tehdid etmek için gaib sîgasından muhatab sîgasına iltifât etmiştir.¹⁴

2. Gaibden mutekellime geçmek

Kendisinden gaib sîgasıyla (üçüncü şahıs kipiyle) söz edilmeye başlanan kimseden sözün devamında mütekellim sîgasıyla (birinci şahıs kipiyle) bahsedilmeye geçilmesidir.

Örnek: 1

﴿إِنَّمَا هُوَ إِلَهُ وَاحِدٌ فَإِيَّايَ فَارْهَبُونَ﴾ "O ancak tek İlâh'dır. O halde yalnız benden korkun!" (Nahl, 16/51). Âyetin ilk cümlesinde gaib zamiri "هُوَ" kullanıldığı için ikinci cümlede de ibarenin "فَإِيَّاهُ" şeklinde gaib zamiriyle gelmesi beklenirdi. Ancak Allah Teâlâ burada "فَإِيَّايَ" buyurarak gaib zamiri (هُوَ) yerine mütekellim zamirini (أَنَا) kullanmak suretiyle hitabın üslubunu değiştirerek iltifât yapmıştır. Beydâvî buradaki iltifâtın yönünü ve hikmetini şu şekilde açıklar: "Yüce Allah'ın bu âyette gaibden (üçüncü şahıstan) mütekellime (birinci şahsa) dönmesi, heybet ve korkuyu kalplere iyice yerleştirmek ve maksadı daha iyi açıklamak içindir. Sanki o şöyle demiştir: O bir tek ilah benim, öyleyse sadece benden korkun, başkasından değil."¹⁵

Örnek: 2

﴿الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَسَلَكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْ تَبَاتٍ شَقِيًّا﴾ "Rabbim, yeryüzünü size beşik yapan, orada size yollar açan ve size gökten yağmur indirendir. Böylece onunla sizin için yerden türlü türlü bitkileri çift çift çıkardık" (Taha, 20/53). Bu âyette Allah Teâlâ kendisinden gaib sîgasıyla (أَخْرَجْنَا) bahsederken mütekellim (أَنَا) sîgasına geçiş yapmıştır. Oysaki zâhire göre ifadenin "أَخْرَجَ" şeklinde gelmesi gerekirdi. Ancak Yüce Allah gaib zamirinden (هُوَ) azamet nunu adı verilen cemi mütekellim zamirine (أَنَا) iltifât etmiştir. Bu iltifâtın nüktesini Beydâvî şöyle açıklar: "Burada Allah Teâlânın gaibden (üçüncü şahıs) mütekellim (birinci şahıs) sîgasına dönmesi, kendi kelâmını hikaye etmek ve bütün bu sayılanların onun kemal-i kudret ve hikmetini ortaya koyduğuna, eşyanın da onun iradesine boyun eğdiğine dikkat çekmek içindir."¹⁶

14 Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, V, 510.

15 Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, III, 403.

16 Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, IV, 55.

Örnek: 3

“(O taptıkları şeyler mi daha hayırlıdır), yoksa gökleri ve yeri yaratan ve sizin için gökten su indiren mi? Ki biz o su ile nice güzel bahçeler yetiştirdik” (Neml, 27/60). Âyette üçüncü şahıstan (خَلَقَ/أَنْزَلَ), daha çok te'kid ifade eden birinci şahsa (أَنْزَلْنَا) dönülerek iltifât sanatı yapılmıştır. Beydâvî buradaki iltifâtın yönünü ve edebî nüktelerini şu şekilde açıklar: “Allah Teâlâ burada “أَنْزَلْنَا: biz yetiştirdik” kelimesiyle bu fiilin zatına mahsus olduğunu vurgulamak ve tabiatları birbirine taban tabana zıt olan, içerisinde son derece güzel ve göz alıcı bitkilerin bulunduğu bahçeleri benzer maddelerden yaratmaya kendisinden başka hiçbir varlığın muktedir olamayacağına dikkat çekmek için üçüncü (gaib) şahıstan birinci şahsa (mütekellim) geçiş (iltifât) yapmıştır.”¹⁷

3. Muhataptan gaibe geçmek

İbarede muhataptan (ikinci şahıstan) söz edilirken, ifadenin devamında gaibe (üçüncü şahsa) geçilmesidir.

Örnek: 1

“İşte sizin ümmetiniz bir tek ümmettir. Ben de sizin Rabbinizim. O halde yalnız bana kulluk edin. Fakat insanlar dinlerini aralarında parça parça ettiler” (Enbiya, 21/92-93). Âyetin baş tarafında hak dinin tek olduğu gerçeği muhatap sîgasıyla (أُمَّتِكُمْ) anlatıldığı için muktezâ-i zâhire göre ifadenin “تَقَطَّعْتُمْ” şeklinde muhatap kalıbıyla sürdürülmesi gerekirdi. Ancak belâğî bir nükteden dolayı hikaye üslubuna geçilerek söze gaib (تَقَطَّعُوا) kipiyle devam edilmiş, böylece kelâmda da tefennün yapılmıştır. Müfessirimiz buradaki sanatı ve sırrını şöyle açıklar: “تَقَطَّعُوا أُمَّرَهُمْ بَيْنَهُمْ” cümlesinde muhataptan (ikinci şahıstan), gaibe (üçüncü şahsa) geçmesi (iltifât), dinde ayrılığa düşenleri, onu paramparça edip çirkin işlerini başkalarına da ulaştırırları kınamak içindir.”¹⁸

Örnek: 2

“Bunu (bu iftirayı) işittiğiniz zaman mü'min erkeklerin ve mü'min kadınların kendiliklerinden hüsnü zanda bulunmaları ve “Bu apaçık bir iftiradır.” demeleri gerekmez

17 Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, IV, 273.

18 Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, IV, 107.

miydi?” (Nur, 24/12). Hz. Aişe’ye atılan iftirayı işiten mü’minlerin tavrının eleştirildiği bu âyette, hitap yön değiştirerek muhataptan gaibe geçmek suretiyle iltifât yapılmıştır. Beydâvî üsluptaki bu değişimin sırrını şöyle açıklar: “Âyette muhataptan gaib sîgasına geçilmesi daha çok kınamak ve imanın mü’minler hakkında müsbet düşünmeyi, onlara dil uzatmamayı, kendi nefislerini müdafaa ettikleri gibi başkalarını da müdafaa etme alışkanlığını onlara kazandırması gerektiğini bildirmek içindir.”¹⁹

Yukarıdaki ibarenin muktezâ-i zâhire göre “لولا اذ سمعتموه ظننتم بانفسكم خيرا” şeklinde olması gerekirdi. Ancak mübalağa kastıyla üslup değiştirilerek iltifât sanatına başvurulmuştur. Zira ibare eğer “ظننتم بانفسكم خيرا” şeklinde gelseydi cümledeki bu mübalağa anlamı kaybolurdu.²⁰

Örnek: 3

وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ رِبًا لِيَرْبُتُوا فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُوا عِنْدَ اللَّهِ وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ زَكَاةٍ تُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُضَعِفُونَ

“İnsanların malları içinde artsın diye faizle her ne verirsiniz, Allah katında artmaz. Ama Allah’ın hoşnutluğunu isteyerek her ne zekât verirsiniz; işte bunu yapanlar sevaplarını kat kat arttıranlardır” (Rum, 30/39). İbarenin baş tarafında hitap zamiri (آتَيْتُمْ) kullanıldığı için muktezâ-i zâhire göre sonrasının da “فانتم المضعفون” şeklinde hitap zamiriyle gelmesi beklenirdi. Ancak birtakım belâği nükteler nedeniyle nazmı celil böyle değil de âyetteki şekilde getirilerek ikinci şahıstan üçüncü şahsa geçmek suretiyle iltifât yapılmıştır. Bu sayede Allah rızası için zekat verenler tazim edilmiştir. Allah Teâlâ bu üslupla sanki meleklerle ve havassa hitap ederek onların durumunu herkese bildirmek istemiştir. Ya da genelleme yaparak “her kim bu şekilde davranırsa sevabını kat kat artırır” anlamını ortaya koymak için burada *iltifât* sanatı icra edilmiştir. Eğer bu şekilde bir üslup değişikliği olmasaydı bu ince manâlar ortaya çıkmazdı.²¹

19 Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, IV, 177.

20 Muslihuddin Mustafa b. İbrahim İbn Temcîd, *Hâşiyetü'bni't-Temcid 'ala Tefsîri'l-Kâdî'l-Beydâvî ve Me'ahu Hâşiyetü'l-Konevî*, thk., Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), XIII, 285.

21 Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, IV, 337; Şeyhzâde Muhammed b. Muslihiddîn Mustafa el-Kûcevi, *Hâşiyetü Muhyiddîn Şeyhzâde 'alâ Tefsîri'l-Kâdî'l-Beydâvî*, thk., Muhammed Abdülkadir Şahin, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), VI, 550; İsamuddin İsmâ'il b. Muhammed Konevî, *Hâşiyetü'l-Konevî 'ala Tefsîri'l-İmami'l-Beydâvî*, thk., Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), XV, 149.

4. Mütakellimden gaibe geçmek

Birinci şahısla (mütakellim) başlanan söze üçüncü şahısla (gaib) devam edilmesidir.

Örnek: 1

"Tâ-Hâ. Biz, طه مَا أَتَيْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِيَتَشَقَّى إِلَّا تَذَكُّرَةً لِمَنْ يَخْشَى تَنْزِيلًا مِمَّنْ خَلَقَ الْأَرْضَ وَالسَّمَوَاتِ الْعُلَى Kur'an'ı Sana, güçlük çekesin diye değil, ancak Allah'tan korkanlara bir öğüt olsun diye indirdik. Kur'an yeri ve yüce gökleri yaratan Allah tarafından indirilmiştir." (Taha, 20/1-4). Âyetlerin baş tarafında kelâma cemi mütakellim zamiri (آتَيْنَا) kullanılarak başlanmıştır. Sözün akışına göre "bizim tarafımızdan indirilmiştir" denecek yerde "Yeri ve yüce gökleri yaratan tarafından indirilmiştir" denilerek gaib sîgasıyla hikaye üslubuna geçilerek iltifât yapılmıştır. Müfessirimiz buradaki iltifâtı ve anlama kattığı incelikleri şöyle izah eder: "Mütakellim kalıbından gaibe geçilmesi, konuşmada sanat yapmak ve indirenin şanını iki açıdan yüceltmek içindir: Birincisi, indirmeyi şanı yüce birinin zamirine isnat etmek ve onu celal ve ikram sıfatlarıyla özelleşen zata nispet etmek. İkincisi şuna dikkat çekmek içindir ki ona iman ve itaat etmek vaciptir, zira bu, onun gibi bir ulunun sözüdür."²²

Örnek: 2

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوِّيَكُمْ أَوْلِيَاءَ لَقُلْتُمْ لِلَّهِم بِالْمُؤَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ أَنْ تُؤْمِنُوا يَا اللَّهُ رَبِّكُمْ "Ey iman edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin. Onlar size gelen gerçeği inkâr etmişken, onlara sevgi gösteriyorsunuz. Halbuki onlar Rabbiniz olan Allah'a inandığınızdan dolayı, Peygamber'i ve sizi yurdunuzdan çıkarıyorlar" (Mümtehine, 60/1.) Âyetteki istişhad mahallimiz "عَدُوِّي" ve "بِاللَّهِ" kelimeleridir. Birinci kelime mütakellim zamiri (ي) ile geldiği için ikinci kelimenin de (بِ) şeklinde tekellüm zamiriyle gelmesi beklenirdi. Ancak muktezâ-i zâhirin dışına çıkılarak ifade "بِاللَّهِ" şeklinde gelmiştir. Bu şekilde üslubun değişip "mütakellimden gaibe dönülerek iltifât yapılması, imana kemalini kazandıran şeyi (Allah ismi celalini) göstermek içindir."²³

Örnek: 3

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ فَأَمَّا

22 Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, IV, 41.

23 Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, V, 326.

بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبَعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ “(Ey Muhammed!) De ki: “Ey insanlar! Şüphesiz ben, yer ve göklerin hükümlerine kendisine ait olan Allah’ın hepinize gönderdiği Peygamber’iyim. O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, diriltir ve öldürür. O hâlde, Allah’a ve O’nun sözlerine inanan Rasûlüne, o ümmî Peygamber’e iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız” (A’raf, 7/158). Âyette ilk olarak “إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ” ifadesi kullanıldı. Zâhire göre cümlenin devamında da “فامنوا بالله وبِي” denilmesi beklenirdi. Fakat burada iltifât yoluyla mütekellimden gaibe intikal edilmiştir. Beydâvî’ye göre bu şekilde bir üslup değişikliğinin nedeni “Hz. Peygamber’e iman etmeye ve ona tabi olmaya götüren bu sıfatları (risalet, nübüvvet, ümmilik) ona vermek içindir.”²⁴

5. Mütekellimden muhataba geçmek

Kendisinden mütekellim (birinci şahıs) olarak bahsedilen bir kimseden, muhatap (ikinci şahıs) olarak söz edilmeye geçilmesidir.

Örnek:

وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ “Hem ben, ne diye beni yaratana kulluk etmeyeyim. Oysa siz de yalnızca O’na döndürüleceksiniz” (Yasin, 36/22). Cümlenin seyrine göre وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ifadesi aslında وَالِيهِ أَرْجِعُ şeklinde olmalıydı. Çünkü ifadenin başında söze mütekellim (birinci şahıs) kalıbı (لِي) ile başlandı. Fakat burada mütekellimden (birinci şahıs) muhataba (ikinci şahıs) dönülerek iltifât yapılmıştır.²⁵ Beydâvî, buradaki dönüşüme iltifât adını vermeden ifadenin akışının değişmesindeki inceliği şu şekilde açıklar: “Âyette bahsi geçen zat nasihatte içtenliğini ve nezaketini göstermek, kendi nefsi için istediğini onlar için de arzuladığını belirtmek üzere sözü kendi üzerinden sarfetmiştir. Gerçekte bu kişinin amacı müşrik kavme nasihat etmek ve onları kınamaktır. Bunun içindir ki daha çok tehdit etmek üzere “yalnız ona döndürüleceksiniz” demiş, ardından eski üslubuna dönerek şöyle demiştir. “Ondan başka ilahlar edinir miyim?”²⁶

6. Muhataptan mütekellime geçmek

Bir sözde muhataptan (ikinci şahıstan) bahsedilirken mütekellime

24 Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, III, 65; Konevî, VIII, 523.

25 Suyûtî, *el-Itkân*, II, 363.

26 Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, IV, 430.

(birinci şahsa) geçilmesidir.

Örnek:

وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ “Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra O’na tövbe edin. Şüphesiz Rabbim çok merhametlidir, çok sevendir” (Hud, 11/ 90). Âyetin baş tarafı “وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ” şeklinde hitap zamiriyle gelince devamının da “إِنَّ رَبَّكُمْ” şeklinde hitap zamiriyle gelmesi beklenirdi. Fakat âyette muhataptan (اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ) mütekellime (إِنَّ رَبِّي) dönülerek iltifât yapılmıştır.²⁷

Müfessirimizin, konuyla ilgili uygulama örneklerine bakıldığında bu sanatın sözü daha süslü hâle getirmekle birlikte, kelâma birtakım anlamsal güzellikler de katmak için Kur’ân’da yer aldığı görülür. Şüphesiz Beydâvî tefsîrindeki iltifât örnekleri bunlarla sınırlı değildir. Zira müellifimiz söz konusu edebî sanat üzerinde çok durmuş, bu sanatın inceliklerini, hikmetlerini ve anlama kattığı zenginlikleri de eserinin muhtelif yerlerinde açıklamıştır.²⁸

B. Zâhir İsmi Zamir Yerinde Kullanılması (وضع المظهر موضع المضمرة)

Bu konu belâgat kitaplarında “İzmâr Makamında İzhâr” başlığı altında da incelenmektedir. Zamir kullanılması gereken yerlerde bazen, birtakım belâğî maksatlarla özel isim, sıfat veya işaret ismi gibi zâhir isimlerin kullanıldığı görülmektedir.²⁹ Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de de bu tür kullanımlar oldukça yaygındır. Burada Beydâvî tefsîrinden verilecek örneklerle bu kullanımın manâya kattığı incelikler araştırılacaktır.

Örnek: 1

الْحَاقَّةُ مَا الْحَاقَّةُ “Gerçekleşecek olan. Nedir o gerçekleşecek olan?” (Hakka, 69/1-2). Normal dil kaidelerine göre bir isim cümlede açıkça zikredildikten sonra ikinci kez o ismin yerine zamir gelmesi beklenir. Ancak burada “الْحَاقَّةُ” lafzı ikinci kez açıktan zikredilerek bu kuralın dışına çıkmıştır. Sözün bu şekilde zâhirin hilâfına çıkmasını ve bundaki nükteyi müfessirimiz

27 Nasrullah Hacımüftüoğlu- Rabia Çelebi, *Teshilu'l-Belâğâ*, İzmir, 1997, s. 40.

28 Daha geniş bilgi için bkz. Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, (Bakara, 2/83, 170; Yunus, 10/22; Nahl, 16/16; İsrâ, 17/1; Fatır, 35/9 âyetlerinin tefsiri)

29 Kazvîni, el-İzâh, s. 66/67; Ahmed Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğâ fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1999), s. 110; Hikmet Akdemir, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*, (İzmir: Nil Yayınları, 1999), s. 387.

şu şekilde açıklar: “مَا الْحَاقَّةُ”nın aslı “ما هي”dir. Zamirin (هي) yerine açık ismin (الْحَاقَّةُ) konulması o günün dehşet ve azametini, korkunçluğunu ortaya koymak içindir.”³⁰ Zira muktezâ-i zâhirin dışına çıkıp zamir makamında zâhir isim kullanmak tazim ve tekit ifade eder. Belâgatçılar da nazım ve nesirlerinde tazim ve tefhim kastıyla zamir yerine zâhir isim kullanırlar. Mesela, Zeyd’in şanını yüceltmek ve saygınlığını göstermek için “زيد ما هو” demek yerine “زيد ما زيد” ifadesini kullanırlar.³¹

Örnek: 2

“Kimin dini, iyilik yaparak kendini Allah’a teslim eden ve hakka yönelen İbrahim’in dinine tabi olan kimsenin dininden daha güzeldir? Allah, İbrahim’i dost edindi” (Nisa, 4/125). Ayette zamir yerine zahir ismin konulmasıyla ilgili nükteyi Beydâvî şöyle İzâh eder: “Yüce Allah’ın âyette İbrahim lafzını ikinci kez açıktan zikredip de onun yerine zamir kullanmaması, şanını yüceltmek ve övülen biri olduğunu açıkça dillendirmek içindir.”³²

Örnek: 3

“Bunlar cimrilik eden, insanlara da cimriliği emreden ve Allah’ın, lütfundan kendilerine verdiği nimeti gizleyen kimselerdir. Biz de o nankörlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır.” (Nisa, 4-37) burada zamir makamında zâhir isim kullanılmıştır. Muktezâ-i zâhire göre “لِلْكَافِرِينَ” ifadesinin “هم” şeklinde zamirli gelmesi beklenmekteydi. Ancak ifadeye birtakım ince manâlar kazandırmak için muktezâ-i zâhirin dışına çıkılarak zamir yerine “لِلْكَافِرِينَ” lafzı açık isim olarak getirilmiştir. Üsluptaki bu değişimin belâği sırrını Beydâvî şu şekilde açıklar: “Âyette zamir yerine zâhir ismi koyması, hali böyle olanın Allah’ın nimetine nankörlük ettiğini bildirmek, Allah’ın nimetine nankörlük edenin de aşağılanacağı bir azaba düçar olacağını göstermek içindir. Çünkü bu kimse nimet hususunda cimrilik ederek ve onu gizleyerek ona saygısızlık etmiştir”³³ “لِلْكَافِرِينَ” ifadesi eğer “هم” şeklinde zamirli gelseydi ibaredeki bu incelikler kaybolurdu.³⁴

30 Beydâvî, *Envâru’t-Tenzil*, V, 378.

31 *Şeyhzâde*, VIII, 310.

32 Beydâvî, *Envâru’t-Tenzil*, II, 258.

33 Beydâvî, *Envâru’t-Tenzil*, II, 187.

34 *Konevî*, VII, 157.

Örnek: 4

“Kim Allah'ı, O'nun Peygamber'ini ve inananları dost edinirse, bilsin ki şüphesiz Allah taraftarları galiplerin ta kendileridir” (Maide, 5/56). Ayette zamir makamında açık ismin gelişinin inceliğini Beydâvî şöyle açıklar: “İbarenin aslı “فَاتَّهَمُ هُمُ الْعَالِيُونَ” dur. Fakat Allah Teâlânın zamir (هَمْ) yerine zâhir ismi (حِزْبِ اللَّهِ) koyması, O'nun taraftarlarının düşmana galip geleceğine dikkat çekmek içindir. Sanki şöyle denilmiştir: Kim bunları dost edinirse, bilsin ki onlar Allah'ın taraftarlarıdır. Allah'ın taraftarları da galiptir. Zâhir ismi kullanması ayrıca; onları yüceltmek, bu isimle şanlarını artırmak ve başkalarına dost olanların şeytanın taraftarları olacaklarını ima etmek içindir.”³⁵

Örnek: 5

“(Bundan sonraki) amelini zi Allah da Rasulü de görecektir. Sonra görüleni de görülmeyeni de bilen Allah'ın huzuruna çıkarılacaksınız.” (Tevbe, 9/94) Muktezâ-i zâhire göre âyetteki “إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ” ifadesinin, “إِلَيْهِ” şeklinde zamirli gelmesi beklenirdi. Ancak nazmı celil bu şekilde değil de âyetteki gibi geldi. Bundaki hikmeti Beydâvî şöyle açıklar: “Burada Allah'ın gizli ve açık her şeye muttali olduğuna ve onların (Tebük Gazvesine katılmayan münafıkların) amellerinden ve niyetlerinden hiçbir şeyin O'ndan uzak olamayacağına delâlet etmek üzere zamir yerine sıfat kullanılmıştır. Yani “O'na döndürüleceksiniz.” ifadesi yerine “Gizliyi de açığı da bilene döndürüleceksiniz.” ifadesi kullanılmıştır.”³⁶

Beydâvî'nin âyetleri tefsîr ederken üzerinde en çok durduğu konulardan biri de zamir makamında zâhir ismin kullanılmasıdır. Müfessirimiz, bu makam değişikliğini yaptığı takdirlerle gösterdiği gibi bu değişimin edebî bir sırrı olduğuna da inanır ve bu sırrı keşfetmeye çalışır.³⁷

C. Zamirin Zâhir İsmi Yerinde Kullanılması (وضع المضمَر موضع المظهر)

Bu konu meânî ilminde “İzhâr Makamında İzmâr” veya “Zamirin Merciinden Önce Zikredilmesi” başlığı altında incelenmekte ve “müsne-

35 Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, II, 340.

36 Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, III, 166.

37 Daha geniş bilgi için bkz. Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, (En'am, 6/68; A'raf, 7/68; Enfal, 8/14; Tevbe, 9/112; Hud, 11/115; Lokman, 31/11; Fetih, 48/13 âyetlerinin tefsîri)

dün ileyh”in zâhirin muktezâsından çıktığı yerler arasında sayılmaktadır.³⁸ Muktezâ-i zâhire göre bir sözde zamirden önce zâhir ismin zikredilmesi gerekir. Ancak Arap dilinde bazen bu kullanımın dışına çıkılarak zâhir isim zikredilmeden ona zamirle işaret edilebilir. Kelâmdaki bu değişiklik muhakkak belâği bir gerekçeyle yapılır. Beydâvî tefsirinde bu gerekçeler şu şekilde açıklanır.

Örnek: 1

“Hayat, bu dünya hayatından ibarettir” (Mü’minun, 23/37). “İbarenin aslı “ان الحياة الا حياتنا الدنيا” dır. Ancak ikinci “الحياة” kelimesi birinciye delâlet ettiği için tekrardan kaçınmak üzere zamir (هي), birinci “الحياة” kelimesinin yerine konulmuştur. Ayrıca şu da bildirilmek istenmiştir ki maksadın hayat ifadesi olduğu belli olduğundan açıklamaya gerek kalmamıştır. Tıpkı şu mısradaki olduğu gibi: هي النفس ما حملتها تتحمل: o nefistir, ne yüklersen kaldırır.”³⁹

Beydâvî’nin istişhad ettiği mısradaki önce هي zamiri, ardından yerine geçtiği النفس ismi kullanılmıştır. Oysaki muktezâ-i zâhire göre önce zâhir ismin gelmesi gerekirdi. Ancak Arap dilinde ifadeyi güçlendirmek, anlamı zenginleştirmek gibi gayelerle bu tür yollara başvurulmuş bir ismi zikretmeksizin o isme zamirle gönderme yapılabilir.

Örnek: 2

“Orada ebedî kalacaklar” (Bakara, 2/162). Beydâvî, hem âyetteki zamirin merciini takdir eder hem de zâhir (açık) ismin yerinde kullanılmasıdaki edebî inceliği şu şekilde açıklar: “Bu cümledeki “ها” zamiri “نار; ateş” kelimesi yerinde kullanılmıştır. Âyetin öncesinde “نار” ifadesi geçmediği halde ona zamirle işaret edilmesi durumunun ne kadar dehşet verici olduğuna dikkat çekmek ve ondan korkutmak içindir.”⁴⁰

Örnek: 3

“Böylece Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti” (Necm, 53/10). “Cümledeki “عَبْدَهُ: onun kuluna” lafzındaki “ه” zamirinin mercii “Allah”tır. Yani “عبدالله; Allah’ın kuluna” demektir. Daha önce ifadede

38 Kazvîni, el-İzâh, s. 66-67; Teftâzânî, el-Mutavvel, s. 158-159; Akdemir, Belâgat Deyimleri, s. 390-391.

39 Beydâvî, Envâru’t-Tenzil, IV, 155.

40 Beydâvî, Envâru’t-Tenzil, I, 434.

Allah lafzı zikredilmediği halde zamirin ona dönmesi o bilindiği içindir. Zira kendisine kul edinmeye layık olan sadece O'dur. Bu yüzden "عبدالله" diye ifadeyi açıklamaya gerek kalmamıştır. "مَا تَرَكَ عَلَى ظَهْرهَا مِنْ دَابَّةٍ" (üzerinde/yerin üzerinde bir canlı bırakmazdı)" (Fâtır, 35/45) kavli de bunun gibidir. Zira ibarede "أرض; yer" lafzının zikri geçmediği halde "دَابَّةٍ; canlı" lafzı ona delâlet ettiğinden ve malum olduğundan zikrine gerek duyulmamıştır."⁴¹

D. Belâğî Bir Nükteden Dolayı Nazmın Değişmesi

Nazmın değişik gelmesi meselesi de Beydâvî'nin önemseydiği ve tefsîrinde genişçe yer verdiği önemli konulardandır. O, âyetlerdeki kelime ve ifade değişikliklerinin üzerinde özenle durur, isim, fiil ve farklı sîgaların birbirlerinin yerine kullanılmasının söze kattığı ince manâları araştırır, nazmı celilde görülen bu değişikliklerin rastgele ya da tesadüfi olmadığını, aksine mutlaka belâğî bir mükteden kaynaklandığını İzâha çalışır. Sadece nazmın değiştiğini söylemekle kalmaz, aslında nasıl olması gerektiğini de belirtir. Mesela bu tür bir uygulamayı şu âyetin tefsîrinde görmekteyiz. وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ مِنَّا فَضْلًا يَا جِبَالُ أَوِّى مَعَهُ وَالطَّيْرُ "And olsun ki biz Davud'a bizden bir imtiyaz verdik. Ey dağlar! Kuşların eşliğinde onunla birlikte tesbih edin dedik" (Sebe, 34/10). "Kelâmın aslı "ولقد آتينا داوود منا فضلا تأويب الجبال و الطير" And olsun ki biz Davud'a bizden bir imtiyaz olarak dağların ve kuşların onunla beraber tesbih etmelerini verdik." şeklindedir. Fakat Allah Teâlâ bu nazmı değiştiren âyetteki gibi getirmiştir. Zira âyetteki şekilde azamet, Allah'ın şanının yüceliğine ve saltanatının kibriyasına delâlet vardır. Çünkü Yüce Allah, dağları ve kuşları, ilâhî iradenin kendilerine tecelli etmesi bakımından emrine boyun eğen akıllı varlıklar gibi kabul etmiştir."⁴² Yani dağlara ve kuşlara tıpkı akıllı varlıklar gibi nida edatı olan ya ile seslenmiştir. Görüldüğü gibi müfessirimiz bu âyetin tefsîrinde sadece nazmın değiştiğini ifade etmekle kalmamış, ibarenin aslında nasıl olması gerektiğini de takdir etmiş, ardından değişimin edebî inceliklerini saymaya başlamıştır.

Daha iyi anlaşılır düşüncesiyle konuyla alakalı uygulama örnekleri nazmın; *sîgalar*, *sayılar* ve *cümleler* bakımından değişmesi başlıklarıyla verilecektir.

41 Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, V, 253; Konevî, XVIII, 275.

42 Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, IV, 393.

1. Nazmın sîgalar açısından değişmesi

Burada, belâği bir nükteden ötürü muktezâ-i zâhir dışına çıkılarak, aynı söz içerisinde bir ismin farklı kalıpta başka bir isim yerine, mazi fiilin muzari-muzari fiilin mazi, isim ve fiillerin birbirlerinin yerine kullanılması ve bir fiilin iki farklı babda gelmesi konuları ele alınacaktır.

a. İsmın iki sîgası arasında değişiklik

Müfessirimiz âyetleri tefsîr ederken, isimlerin birbirlerinin yerine kullanılmasının söze kattığı incelikler üzerinde durmakta, bu değişikliklerin rastgele, ya da tesadüfi olmadığını o veciz üslubuyla beyan etmektedir. Zira İlahi Kelâmıda gelişigüzelik ya da tesadüfe yer yoktur. Bu tür eksiklikler ancak beşer kelâmı için söz konusu olabilir.

Örnek: 1

“Bu dünya hayatı ancak bir eğlence ve oyundan ibarettir. Ahiret yurduna gelince, işte gerçek hayat odur” (Ankebut, 29/64). Âyette dünya hayatından bahsedilirken “الحَيَوةُ” kelimesi kullanıldığı halde ahiret hayatından bahsederken “الحَيَواتُ” kelimesi kullanılmıştır. Oysa bu lafızların her ikisi de aynı fiilin masdarıdır. Bu durumda kelimelerin değişik gelmesinde bir incelik olmalıdır. İşte bu inceliği Beydâvî şu şekilde tespit etmiştir: “Âyette geçen “حَيٌّ” fiilinin masdarıdır. Hayat sahibi olan varlık, onunla adlandırılmıştır. Aslı “حَيَّانٌ”dır. İkinci “و” “ي”a kalbolmuştur. “الحَيَوةُ”, “الحَيَواتُ”tan daha anlamlıdır. Çünkü “فَعْلانٌ” ölçüsündedir ki, bu ölçüde gelen masdarlarda hayat için lüzumlu olan hareket ve aksiyon mevcuttur. İşte bu incelikten ötürü, burada “الحَيَواتُ” masdarı “الحَيَوةُ” masdarına tercih edilmiştir.”⁴³

Örnek: 2

“Rabbın adını an ve bütün benliğine O’na yönel!” (Müzemmil, 73/8). Muktezâ-i zâhire göre âyetin “وَتَبْتَئِلُ إِلَيْهِ تَبْتِئَالًا” şeklinde gelmesi beklenirdi. Çünkü âyette yer alan “تَبْتَئِلُ” fiili, “تَفْعُلُ” babından olup masdarı “تَبْتِئَالٌ”dır. Oysa ki burada bu fiilin “تَفْعِيلُ” kalıbındaki masdarı zikredilmiştir. Konuyla ilgili olarak Beydâvî şunları kaydeder: “Âyetin anlamı şudur; ibadet etmek suretiyle sadece Allah’a yönel! Ve nefsini Allah’tan başkasından soyutla! İşte bu incelikten ve fasılaları gözetmekten ötürü

43 Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, IV, 323.

“تَبْتِيلًا” masdarı “تَبْتُلٌ” masdarı yerine kullanıldı.”⁴⁴

Müfessirimizin bu sözlerinin manâsı şudur: Bizatihi maksud olan “tebettül”dür. Yani Allah'a yönelmektir. Bu ise; ancak nefsin “tebtili” ile yani nefsi başkasından soyutlamakla olur. Bundan dolayı Yüce Allah önce “وتَبْتُلَانِ” diyerek “tebettül”ü zikretti. Zira bu, bizatihi maksuddur. Sonra bizatihi değil de dolaylı olarak maksud olan, “tebtıl”i zikretti. Çünkü bu da gereklidir.⁴⁵

Örnek: 3

“Ey insanlar! يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ وَاحْشِسُوا يَوْمًا لَا يَجْزِي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهِ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَنِ وَالِدِهِ شَيْئًا Rabbinize karşı gelmekten sakının. Hiçbir babanın çocuğuna hiçbir yarar sağlayamayacağı, hiçbir çocuğun da babasına hiçbir yarar sağlayamayacağı günden korkun!” (Lokman, 31/33). Âyette, muktezâ-i zâhire göre “وَلَا مَوْلُودٌ” ibaresi yerine “وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهِ” ifadesinin mukabili olan “ولا ولد عن والده” lafzı yer almalıydı. Ancak zâhirin hilâfına olarak nazım değişmiş ve “ولد” kelimesi yerine “مَوْلُودٌ” ismi kullanılmıştır. Âyetin zâhirin hilâfına geliş sebebini ve bundaki hikmeti Beydâvî şöyle açıklar: “Nazımın değişik gelmesi, çocuğun babasına hiçbir şeyle fayda veremeyeceği hususunun, babanın çocuğuna fayda veremeyeceğinden daha evla olduğuna delâlet etmek ve kâfir olan babasına ahirette fayda vereceğini uman mü'minlerin bu arzularının gerçekleşmeyeceğini göstermek içindir.”⁴⁶

Örnek: 4

“Şüphesiz biz ona (doğru) yolu gösterdik. İster şükredici olsun, ister nankör.” (İnsan, 76/3). Âyette önce ismi fail kalıbında “شَاكِرًا” kelimesi geçince nazımın düzeni açısından bunun mukabil olan “كَاْفِرًا” lafzının gelmesi beklenirdi. Ancak burada muktezâ-i zâhirin dışına çıkılarak ismi failden mübalağa kalıbına geçilerek nazımın yapısı değiştirilmiştir. Beydâvî bu değişikliği iki ince nükteye bağlayarak şu şekilde açıklar: “Alternatifine (شَاكِرًا) uydurmak üzere “كَاْفِرًا” demeyip de (كَاْفِرًا) demesi, Kur'an'ın fasılları arasındaki ritmik dengeyi sağlamak için ve şunu da hissettirmek içindir ki, insan genellikle nankörlükten uzak ka-

44 Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, V, 406.

45 Şeyhzâde, VIII, 379; bkz. Abdülbâki Turan, *Beydâvî'nin "Envârut-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil" İsimli Tefsirinde Kur'an Belâğatı*, (Diyarbakır, 1995), s. 57.

46 Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, IV, 352.

lamaz; insanı sorumlu tutan ise onun içine dalıp kendini kaybetmektir.”⁴⁷

Örnek: 5

“And olsun ki biz Nuh’u kavmine gönderdik de o, aralarında, elli yılı müstesna olmak üzere, bin yıl kaldı” (Ankebut, 29/14). Beydâvî, âyetteki eş anlamlı lafızların (عاماً/سنَةً) aynı cümlede yer almasının belâğî bir sırrı olduğu kanaatindedir. Nitekim ona göre, “أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا” ifadesinde, “سَنَةٍ” ve “عَامًا” kelimelerinin farklı olması tekrardaki monotonluğu gidermek içindir.⁴⁸

b. Fiilin iki sîgası arasında değişiklik

Bir fiilin iki farklı babının edebî bir nükteden ötürü aynı cümle içerisinde kullanılmasıdır.

Örnek: 1

“Artık sen inkârcılara mühlet ver; onlara biraz zaman tanı!” (Târik, 86/17). Âyette, aynı kökten iki emir fiil (مَهَّلَ/أَمَّهَلُ), iki farklı babdan (تَفْعِيلُ/أَفْعَالُ) gelmiştir. Bu bab farklılığının belâğî bir sırrı olduğuna inanan Beydâvî bu sırrı şöyle açıklar: “Fiilin tekrar etmesi ve yapısının (babının) değişmesi, sükunet ve sabrın artırılması içindir.”⁴⁹ “Yani Allah Teâlâ’nın “مَهَّلَ; mühlet ver” sözünden sonra tekrar “أَمَّهَلُ; mühlet ver” demesi, Hz. Peygamber’i ziyadesiyle teskin etmek ve sabrını artırmak içindir. Çünkü birinci emir *tef’îl*, ikinci emir ise, *if’âl* babındandır. Bu da Hz. Peygamber’i fazlasıyla teskin etmek içindir. Zira bir şeyden değişik iki ibare ile söz edildiği zaman, her birinde müstakil, değişik bir manâ kastedildiği görülür.”⁵⁰

Örnek: 2

“(Resulüm!) تَزَلَّ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَتْرَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ مِنْ قَبْلِ هُدَى لِلنَّاسِ O, sana Kitab’ı hak ve önceki kitapları tasdik edici olarak tedricen indirmiş; daha önce de, insanlara doğru yolu göstermek üzere Tevrat ile İncil’i indirmişti” (Ali İmran, 3/3) Burada تَزَلَّ fiilinin iki farklı babda geldiğini görüyoruz. Âyetin Kur’ân’ın indirilişinden bahseden bölümünde fiil “تَفْعِيلُ”

47 Beydâvî, *Envâru’t-Tenzil*, V, 426.

48 Beydâvî, *Envâru’t-Tenzil*, IV, 310.

49 Beydâvî, *Envâru’t-Tenzil*, V, 478.

50 Seyhzâde, VIII, 570.

babında gelmiştir (جَزَّ). Bu bab mübalağa ve teksir ifade etmektedir. Dolayısıyla burada Kur'ân-ı Kerîm'in tencimen/peyderpey indirilişine işaret vardır. Kur'ân-ı Kerîm yirmi üç yılda peyderpey nazil olduğundan burada fiilin bu babda kullanılması uygun olmuştur. Âyetin Tevrat ve İncil'in indirilişinden bahseden bölümünde ise fiil mübalağa ve teksir anlamı ifade etmeyen “افعال” babında gelmiştir (أَفْعَالٌ). Bu durum İncil ve Tevrat'ın bir defada indiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla fiilin farklı sîgalarda gelmesi anlama ve muktezâ-i hâle uygun olmuştur.⁵¹

c. Fiil sîgalarının zaman bakımından değişmesi

Muktezâ-i zâhire göre, mazi fiille başlayan bir kelâmın mazi fiille devam etmesi, ya da geçmişle ilgili bir olayın mazi, gelecekle ilgili bir olayın ise muzari kipiyle anlatılması uygundur. Ancak, mütekellim uygun gördüğü takdirde bu uygulamanın dışına çıkıp tam tersini yapabilir. Böyle bir yola da ancak edebî bir nükteden dolayı başvurur.

c.1. Mazi yerine muzari kullanılması

Geçmiş zaman kipiyle başlayan sözün şimdiki zamanla devam etmesidir. Bu değişiklik fiilin önemine, sürekliliğine ve ilginçliğine dikkat çekildiği gibi, anlatıma canlılık katılmış, dinleyicinin de ilgisi uyandırılmış olur.⁵²

Beydâvî, mazi yerine muzari kullanılmasının manâya kattığı edebî incelikler üzerinde durmakta, bu fiillerin tasvirdeki gücüne, olayı hafızada canlandırmasına işaret etmektedir. Öyle ki göz, geçmişteki olayı sanki görür, ruh adeta o olayın sıcaklığını hisseder, kulak ise onu duyar gibi olur. Aşağıda müfessirimizin konuyla ilgili bazı uygulama örnekleri verilecektir.

51 Beydâvî, *Envârü't-Tenzîl*, II, 3-4; Ebû'l-Kâsım Cârullâh Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâyiki Gavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl Fî Vücûhi't-Te'vîl*, thk., Muhammed Abdüsselam Şahin, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995), I, 331; Ayrıca bkz. Hasan Tabl, *Üslûbü'l-İltifat fi'l-Belâgati'l-Kurâniyye*, (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-'Arabi, 1998), s. 56-57. Kur'ân- Kerim'in indirilişiyile ilgili olarak çeşitli ayetlerde hem inzal hem de tenzil kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir. Ancak inzal kelimesi levh-i mahfuzdan dünya semasına bir defada indirilişi, tenzil kelimesi ise dünya semasından Hz. Peygamber'e peyderpey indirilişi ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Muhammed Ali es-Sâbûnî, *et-Tibyân fi Ulumi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2009), s. 32-34.

52 İsmail Durmuş, “İltifat”, *DİA*, XXII, 153.

Örnek: 1

فَرِيقًا كَذَّبُوا وَفَرِيقًا يُقْتُلُونَ “(Size gelen Peygamberlerden) bir kısmını yalanlar-ken, bir kısmını da öldürüyordunuz.” (Maide, 5/70)⁵³ Yahudilerin geçmişte yaptıklarından bahseden âyette söz, mazi sîgasıyla (كَذَّبُوا) devam ederken beklenmedik bir şekilde muzari kalıbına (يُقْتُلُونَ) geçilmiştir. Tertipteki bu ani değişimin nüktesiyle ilgili olarak Beydâvî son derece incelik arz eden şu açıklamaları yapar: “İfadenin “فَتَلُوا” yerine “يُقْتُلُونَ” şeklinde muzari sîgasıyla gelmesi, geçmişteki hali hikaye etmek ve onu zihinlerde canlı tutmak, öldürmenin son derece kötü bir şey olduğunu gözler önüne sermek, bu işin onların geçmişte ve gelecekteki (nitekim Hz. Peygamber’i öldürmek istemişlerdir) huyları olduğunu vurgulamak ve âyet sonlarındaki fasılayı/ritmik düzeni sağlamak içindir.”⁵⁴

Örnek: 2

وَاللَّهُ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَمُمْغِنَا إِلَىٰ بَلَدٍ مَّيِّتٍ فَأَخْيَبْنَا بِهِ الْأَرْضَ بِغَدِّ مَوْتِهَا “Allah o zattır ki, gönderdiği rüzgârlar bir bulutu kaldırırlar. Derken biz onu ölü bir beldeye süreriz, onunla ölümünden sonra yeri diriltiriz” (Fâtır, 35/9). Beydâvî bu âyetin tefsîrinde mazi fiil yerine muzari fiil kullanılmasındaki hikmeti üç nükteyle açıklar: Birincisi, “Allah Teâlâ, eşsiz hikmetinin kemaline delâlet eden o güzel manzarayı zihinlere yaklaştırmak ve gözler önüne sermek için geçmişteki hali hikaye etmek üzere, “أَرْسَلَ; gönderdi” fiili, mazi fiil olmasına rağmen; onun üzerine atfettiği fiili, “فَتُثِيرُ; gönderir” muzari fiil olarak zikretmiştir.” İkincisi, “bundan maksat, rüzgârların bu özelliğe sahip olarak yaratıldıklarını beyân etmektir. Onun için Allah Teâlâ bulutları kaldırma fiilini rüzgâra isnat etmiştir.”⁵⁵ Yani “أَرْسَلَ” fiili üzerine atfedilen “فَتُثِيرُ” fiilinin muzari gelmesinin ikinci nüktesi şudur: Allah’ın, فَتُثِيرُ (bulut kaldırır) demekten maksadı, rüzgârların bulutu kaldırmaları hususunun, rüzgârların gönderilmeleriyle birlikte vuku bulduğunu beyân etmektir. Yani rüzgârlar gönderilir gönderilmez, hemen bu kaldırma işini yerine getirirler. Öyle ki, bu kaldırma işi, rüzgârların varlığının kaçınılmaz bir sonucu, ayrılmaz bir özelliğidir. İşte bunun için “bulutları kaldırma” fiili rüzgâra isnad edilmiştir.⁵⁶

53 Benzer bir örnek için bkz. Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, I, 358, (Bakara, 2/87. Âyetin tefsîri).

54 Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, II, 351.

55 Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, IV, 412.

56 Turan, Beydâvî'nin “Envârut-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil” İsimli Tefsirinde Kur'ân Belâğatı, s. 35.

Beydâvî, gönderdi (أَرْسَلَ) fiili ile kaldırır (فُتِّيرَ) fiili arasındaki değişikliğin üçüncü nüktesini de şöyle açıklar: “İşin devam ettiğini göstermek için fiillerin değişik gelmiş olması da caizdir.”⁵⁷ Zira rüzgârların esmesi ve bulutları kaldırıp sevk etmeleri her zaman yenilenerek devam etmektedir. Muzari fiilin özelliklerinden biri de bu teceddüd anlamını ifade etmesidir.

Örnek: 3

كَذَلِكَ يُوحِي إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ “Aziz ve hakim olan Allah sana ve senden öncekilere işte böyle vahyeder” (Şura, 42/3). Âyette geçmişten muzari fiille bahsedilmesinin hikmetini Beydâvî şu şekilde açıklar: “İbarenin, geçmiş hali hikaye etmek üzere muzari sîgasıyla (يُوحِي) gelmesi, vahyin sürekliliğini göstermek ve bu gibi şeyleri vahyetmenin Allah'ın adeti olduğunu bildirmek içindir.”⁵⁸

Örnek: 4

لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَتَرَلْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ الْأَرْضُ مُخْضَرَةً “Görmedin mi, Allah gökyüzünden su indirdi de yeryüzü onunla yemyeşil oluyor” (Hac, 22/63). Allah Teâlânın, bu âyette söze mazi (اتَرَلْ) kipiyle başlayıp muzari kalıbıyla (فُتُّصْبِحُ) devam etmesinin hikmetini Beydâvî şöyle açıklar: “Fiilin “فُتُّصْبِحُ” şeklinde mazi kipiyle verilmeyip “فُتُّصْبِحُ” şeklinde muzari sîgası kullanılması, yağmurun tesirinin zaman zaman görülmesindedir.”⁵⁹

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere olayları zihne yaklaştırmak ve canlı tutmak, eylemin tekrar edebilirliğini ve sürekliliğini göstermek gibi belâği gerekçelerle mazi kipinden, süreklilik bildiren muzari sîgasına geçmek, Kur'ân'ın önemli üslup özelliklerindedir.

c.2. Muzari yerine mazi kullanılması

Muzari kipiyle (şimdiki ve gelecek zaman) başlayan sözün bir yerinde anlatımın mazi kipine dönüşmesi, ya da müstakbelle ilgili bir hususun mazi sîgasıyla anlatılmasıdır. Gelecekteki bir fiilin mazi kipiyle ifadesi onun olmuş bitmiş gibi kesinliğini, önemini veya zaman bakımından önceliğini anlatır.⁶⁰ Aşağıda konuyla alakalı Beydâvî tefsîrinden birkaç örnek verilecektir.

57 Beydâvî, Envâru't-Tenzîl, IV, 412.

58 Beydâvî, Envâru't-Tenzîl, V, 121.

59 Beydâvî, Envâru't-Tenzîl, IV, 138.

60 Durmuş, “İltifat”, DİA, XXII, 153.

Örnek: 1

“Onlar, ille de buluttan gölgeler içinde Allah’ın (azabının) ve meleklerin gelmesini mi beklerler? Halbuki iş bitirilmiştir” (Bakara, 2/210). Söz, gelecek zaman kipleriyle (يُنْظُرُونَ/أَنْ يَأْتِيَهُمْ) devam ederken birdenbire geçmiş zaman kipine (فُضِيَ) dönüş yapılmıştır. Oysaki muktezâ-i zâhir ifadenin gelecek zaman kipiyle devam etmesini gerektirirdi. Bu ani değişimin hikmetini Beydâvî şu şekilde aktarır: “Âyette, mazi fiilin (فُضِيَ) müstakbel (يُنْظُرُونَ) yerine konulması (olayın) yakınlığına ve tahakkuku vukuuna (gerçekleşeceğinin kesinliğine) bina-endir.”⁶¹

Örnek: 2

“Andolsun, biz onlardan azabı belirli bir süreye kadar geciktirsek, o zaman da mutlaka “Onu ne alıkoyuyor?” derler. İyi bilin ki, azap onlara geleceği gün, kendilerinden bir daha uzaklaştırılmaz ve alay etmekte oldukları şey, kendilerini çepeçevre kuşatmış olur” (Hud, 11/8). “Âyette geçmiş zaman kipinin (حَقَّ) gelecek zaman kipi (يَحْبِقُ) yerine kullanılması bu durumun gerçekleşeceğini bildirmek ve tehdidi mübalağalı bir şekilde anlatmak içindir.”⁶²

Örnek: 3

“İnsanların) hepsi Allah’ın huzuruna çıkacak” (İbrahim, 14/21) İyisiyle kötüsüyle bütün insanlar, kıyamet gününde hesap vermek için kabirlerinden çıkacaklar. Dünyada iken yaptıkları kötülükleri gizleyip onların açığa çıkmayacağını zannedenler, hiçbir şeyin Allah’a gizli kalamayacağını görecekler. Kıyamet gününde yaşanacak olan bu sahenin geçmiş zaman kipiyle (بَرَزُوا; çıktılar) anlatılması yine gerçekleşeceği kesin olduğu içindir.⁶³ Dolayısıyla sanki bu olay olmuş ve meydana gelmiş gibi haber verilmektedir.

Örnek: 4

“Sûr’a üfürüleceği ve Allah’ın dilediği kimselerden başka göklerdeki herkesin, yerdeki herkesin

61 Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, I, 494.

62 Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, III, 223.

63 Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, III, 344.

korkuya kapıldığı günü hatırla!" (Neml, 27/87).⁶⁴ Kıyamet günü yaşanacak olan bir sahneden bahseden bu âyette "gelecek zaman kipi (يُنزِعُ; dehşete kapılacak) yerine geçmiş zaman kipinin (نَزِعَ; dehşete kapıldı) kullanılması, bunun kesin bir gerçek olduğunu vurgulamak içindir."⁶⁵

d. İsim ve fiil arasında değişiklik

Edebî bir nükteden ötürü kelâmda isim kullanılacak yerde fiil, fiil kullanılacak yerde isim kullanılması nedeniyle nazmın zâhirin hilâfına gelmesidir.

Örnek: 1

إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْإشْرَاقِ "Doğrusu biz akşam sabah onunla beraber tesbih eden dağları emri altına vermiştik" (Sad, 38/18). Hz. Davud'a verilen nimetlerden bahseden bu âyette ismi fail yerine muzari fiil kullanılmıştır. Bundaki nükteyi Beydâvî şöyle açıklar: "Geçmiş olan durumu zihinde canlandırmak ve tesbih etmenin her durumda yenilendiğine delâlet etmek için muzari fiil (يُسَبِّحْنَ), ismi fail (مُسَبِّحَاتٍ) yerine konulmuştur."⁶⁶

Örnek: 2

أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَتَوَقَّعُهُمْ صَاقَاتٍ وَبَيْضُنَ "Üstlerinde sıra sıra dizilip, kanatlarını açıp kapayan kuşları görmediler mi? " (Mülk, 67/19). Âyetin tefsirinde Beydâvî şunları kaydeder: "صَاقَاتٍ" demek, havada uçma sırasında kanatlarını açarak demektir. Zira kuşlar, kanatlarını açtıkları zaman kanatlarının ön kısmında yer alan büyük yeleklerini bir sıraya dizmiş olurlar. "بَيْضُنَ" kanatlarını kapatırlar demektir. Bu kanat kapatma olayı, hareket etmeye yardımcı olması için zaman zaman kanatlarını yanlarına vurduklarında meydana gelir. İşte bundan dolayı uçmada esas olanla arızı olanı ayırmak için Allah Teâlâ fiil sîgasını (يَبْضُنَ) tercih edip ismi fail (فَابْضَاتٍ) yerine kullanmıştır."⁶⁷ Yüzmede asıl olan kol ve bacakları uzatmak olduğu gibi uçmada da asıl olan kanatların açılmasıdır. İsm-i fail devamlılık ve çokluk ifade ettiği için, Yüce Allah asıl olanı (kanatların açılmasını) "صَاقَاتٍ" şeklinde ism-i fail kalıbı ile zikretti. Kanatları kapama işine gelince, kuş bunu, dinlenmek ve destek için, zaman zaman yapar. Dolayısıyla arızı olan bu

64 Daha geniş bilgi için bkz. Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*. (Hud, 11/98; Ankebut, 29/23; Kaf, 50/19; Kamer, 54/3 âyetlerinin tefsîri)

65 Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, IV, 279.

66 Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, V, 40.

67 Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, V, 364-365.

durumu Yüce Allah, azlığından dolayı “يَقْبِضُنْ” şeklinde fiil lafzı ile zikretti. Buna göre kuşlar uçtuklarında kanatlarını sürekli açarlar. Ancak zaman zaman dinlenmek ve güç almak için kanatlarını kapatırlar.⁶⁸

Örnek: 3

إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ اللَّهِ يُسْتَهْزِئُ بِهِمْ “...Biz inananlarla sadece alay ediyoruz. Gerçekte Allah onlarla (münafıklarla) alay eder...” (Bakara, 2/14-15) Allah Teâlâ burada münafıkların sözünü aktarıırken ismi fail kalıbı (مُسْتَهْزِؤُنَ) kullandığı halde kendi sözünü muzari kipi (يُسْتَهْزِئُ) ile vermiştir. İlahi nazmın üslubundaki bu değişimin hikmetini Beydâvî şöyle açıklar: “Belki de, Yüce Allah’ın münafıkların sözlerine uyacak şekilde, “اللَّهُ مُسْتَهْزِءٌ بِهِمْ” dememesi istihzanın yavaş yavaş meydana geleceğini ve zaman zaman yenileneceğini ima etmek içindir.”⁶⁹

2. Cümleler arasında değişiklik

Arap dilinde, isim cümlesinin isim cümlesi üzerine, fiil cümlesinin de fiil cümlesi üzerine atfedilmesi esastır. Ancak durum ve makam gerektirdiği takdirde bu kuralın dışına çıkılıp isim cümlesi fiil cümlesine, fiil cümlesi de isim cümlesine atfedilebilir. Bu kullanımın örneklerini Kur’ân-ı Kerîm’de de görmekteyiz. Beydâvî nazmı celildeki bu değişikliğin sözü güzelleştirmek, fasılalara riâyet etmek ve manâyı zenginleştirmek gibi gayelerle yapıldığını belirtir.

Örnek: 1

وَيُنَجِّي اللَّهُ الَّذِينَ اتَّقَوْا بِمِزَانٍ لَّا يَمَسُّهُمُ السُّوءُ وَلَا هُمْ يَنْزِفُونَ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَائِبُونَ “Allah, takva sahiplerini imanları sebebiyle kurtuluşa erdirir. Onlara hiçbir fenalık dokunmaz. Onlar mahzun da olmazlar. Allah her şeyin yaratanıdır. O, her şeye vekildir. Göklerin ve yerin anahtarları O’nundur. Allah’ın âyetlerini inkâr edenler var ya, işte onlar hüsrana uğrayanlardır.” (Zümer, 39/61-63). Nazmın zâhirin hilâfına gelişindeki belâği inceliği Beydâvî şu şekilde açıklar: “Nazmın değişik gelmesi, mü’minlerin kurtuluşunda esasın, Allah lutfu; kâfirlerin helak oluşlarında ise esas olanın, kendilerinin nefislerini zarara uğratmaları olduğunu bildirmek ve sonsuz keremi gereği, vaadi açıklamak, tehdidi ise;

68 Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 568-569.

69 Beydâvî, *Envârü’t-Tenzîl*, I, 179.

işaret yoluyla geçmek içindir.”⁷⁰

Beydâvî'nin: “Nazmın, değişik gelmesi...” şeklindeki sözü, “Allah Teâlânın, “Allah takva sahiplerini imanları sebebiyle kurtuluşa erdirir” âyeti kerimesi fiil cümlesidir. “ Allah’ın âyetlerini inkâr edenler var ya, işte onlar hüsrana uğrayanlardır.” tarzındaki âyet ise, isim cümlesidir. Halbuki isim cümlesinin fiil cümlesi üzerine atıf yapılması caiz değildir” gibi bir itiraza cevaptır. Cevabın takriri şöyledir: Muktezâ-i zâhire göre olsaydı, âyet şöyle gelirdi: “ويهلك الكافرين; ve kâfirleri helak eder”. Fakat Yüce Allah nazmı iki nükteden ötürü Kur’ân’daki şekliyle zâhirin hilâfına getirmiştir.

Birinci nükte şudur: Takva sahiplerine verilen nimet Allah’ın lüt-fu ve rahmetiyledir. Kâfirlerin başına gelenler ise; kendi nefislerindedir. Zira kötülüğü seçmek sebebiyle bizatihi kendi nefislerine zarar verdiler. İkinci nüktenin özü de şöyledir: Allah Teâlâ sonsuz keremi gereği, takva sahiplerine vaadini açıkça belirtirken, kâfirlere olan va'idini (azap sözünü) kendi zatına isnat etmek şöyle dursun sadece tarizde bulunmuştur.⁷¹

Örnek: 2

“Allah’a kavuşacakları gün mü’minlere yönelik esenlik dileği “Selâm”dır. Allah, onlara bol bir mükâfat hazırlamıştır” (Ahzab, 33/44). Âyetin tefsîrinde Beydâvî şunları kaydeder: “Belki de nazmın değişmesi, âyet sonlarının tutması (fasıla) ve anlatılması en önemli olan şeyde mübalağa etmek içindir.”⁷² Müfessirimiz bu ifadelerle şunu anlatmak istemiştir: “حَيِّئْتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامًا” cümlesi isim cümlesidir. Münasip olan isim cümlesinin isim cümlesine atfedilmesidir. Bu durumda devamındaki ifadenin “وَهُمْ أَجْرًا كَرِيمًا” şeklinde isim cümlesi olarak gelmesi gerekirdi. Ancak Allah Teâlâ “وَأَعَدَّ لَهُمْ أَجْرًا كَرِيمًا” buyurarak fiil cümlesini isim cümlesine atfetmek suretiyle nazımda değişiklik yapmıştır. Bunun da iki nedeni olabilir. Birincisi fasılları gözetmektir. Çünkü ifade fiil cümlesi olarak gelince, öncesi ve sonrasındaki âyetlerin sonları ile uyum göstermiştir (أَصِيلًا/رَحِيمًا/كَرِيمًا/تَذِيرًا). Eğer “وَهُمْ أَجْرًا كَرِيمًا” şeklinde isim cümlesi olarak gelseydi bu ahenk kaybolurdu. İkincisi ve asıl önemli olanı, inananlara Ahirette karşılaşacakları mükâfatın vaat edildiği bu fiil cümlesinde, geçmiş zaman ifade eden mazi (أَعَدَّ; hazırladı) kipinin kullanılmasıdır. Çünkü bu ifade tarzı, o mükâfatın

70 Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, V, 76.

71 Şeyhzâde, VII, 27.

72 Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, IV, 379.

şimdiden hazır olup kendilerini beklediğini dile getirmektedir.⁷³

3. Sayılar arasında değişiklik

Müfred yerine cemi, cemi yerine müfred kullanılması, rakamların alışılmışın dışında farklı bir formatta gelmesi gibi hususlar yüzünden nazmın değişmesidir. Müfessirimiz bazı âyetlerin tefsîrinde sayısal değişiklikler nedeniyle nazmın muktezâ-i zâhirin dışına çıkmasındaki edebî inceliklere temas eder ve bunun hikmetlerini açıklamaya çalışır.

Örnek: 1

إِنَّمَا وَدَّيْتُمْ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا “Sizin dostunuz ancak Allahlardır, Resûlüdür, iman edenlerdir...” (Maide, 5/55). Âyette cemi olan “اولياء: evliya” kelimesinin yerine müfred olan “ولي: veli” kelimesinin kullanılmasındaki edebî inceliği Beydâvî şu şekilde açıklar: “Velilik (dostluk) Allah Teala’da asaleten mevcuttur. Hz. Peygamber ve müminlerde ise tebaen, yani ilâhi dostluğun sadece yansımından ibarettir. İşte bu duruma dikkat çekmek için Yüce Allah “اولياؤكم; dostlarınız” yerine “وددئكم; dostunuz” lafzını zikretmiştir.⁷⁴

Örnek: 2

وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَن يَأْتِيَهُنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ “Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler” (Bakara, 2/228). Âyetin tefsîrinde Beydâvî şu bilgileri verir: “Kıyas, “قُرُوءٍ” kelimesi yerine cemi killet olan (üçten ona delâlet eden) “أقراء” kelimesinin gelmesini gerektirir. (Çünkü “ثلاثة”, “قُرُوءٍ” (üç) sayısından sonra geliyor).). Ancak Araplar bu hususta geniş davranır, killet cemini kesret, kesret cemini de killet cemi yerine kullanırlar. Belki de hüküm hayız gören bütün kadınları içine aldığı için kesret (çokluk) manâsını içine almıştır. Bu itibarla kesret cemi olan “قُرُوءٍ” lafzının killet ifade eden “أقراء” kelimesinin yerine gelmesi güzel olmuştur.⁷⁵

Örnek: 3

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا “And olsun ki biz Nuh’u kavmine gönderdik de o, aralarında, elli yılı müstesna olmak üzere, bin yıl (950 sene) kaldı” (Ankebut, 29/14). Muktezâ-i zâhire göre “950” sayısının iba-

73 İbn Temcîd, XV, 379; Ebû'l-Fazl el-Kureşî el-Kâzerûnî, *Hâşiyetü Tefsiri'l-Beydâvî*, thk, eş-Şeyh 'Abdülkadir 'İrfan el-Aşşâ' Hassûne, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), IV, 379.

74 Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, II, 339.

75 Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, I, 515.

rede “تسع مئة و خمسين” ya da “خمسين و تسع مئة” şeklinde yer alması gerekirdi. Ancak nazım, “أَلْفَ سِنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ” şeklinde alışılmışın dışında bir üslupla getirilmiştir. Beydâvî üsluptaki bu değişimin sırrını şöyle açıklar: “Belki de Allah Teâlâ bu ibareyi (elli yılı müstesna olmak üzere, bin yıl) sayının tam olduğunu vurgulamak için seçmiştir. Çünkü “dokuz yüz elli” sayısı bazen, yaklaşık bin anlamında da kullanılır. Bir de “bin” sayısının zikredilmesiyle, dinleyiciye (Hz. Peygamber’e), Nuh Peygamber’in peygamberlik süresinin uzun bir süre olduğu anlatılmak isteniyor. Zira Nuh Peygamber’in peygamberlik müddetinin anlatılmasındaki esas gaye, Hz. Peygamber’i teselli etmek ve kâfirlerden çektiği eziyetlere karşı dimdik durmasını sağlamaktır.”⁷⁶

Örnek: 4

“وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنتُمْ أَذِلَّةٌ” Andolsun ki siz son derece zayıfken Allah size Bedir’de yardım etmişti” (Ali İmran, 3/123). Âyette geçen “أَذِلَّةٌ; zayıflar” kelimesi cemi killet kalıbıdır. Bu kalıp üç-on arası sayıları ifade etmede kullanılır. Burada Bedir savaşına katılan Müslümanlarla ilgili olarak kullanılmıştır. Onların sayısı ise on’un üzerindeydi. Dolayısıyla muktezâ-i zâhire göre burada azlık ifade eden cemi killet kalıbının (أَذِلَّةٌ) değil de kesret ifade eden cemi kesret sîgasının (ذَلَالٌ) kullanılması gerekirdi. Fakat bu kullanımın dışına çıkmıştır. Beydâvî bu durumun gerekçesi olarak sunduğu nüktelyi şu şekilde İzâh eder: “أَذِلَّةٌ” deyip de “ذَلَالٌ” dememesi, zayıflıklarının yanı sıra azlıklarını da göstermek içindir. Zira onların durumları zayıf olduğu gibi, sayıları, binek ve silahları da az idi.”⁷⁷

Sonuç

Beydâvî, Kur’ân-ı Kerîm’de kelamın mukteza-i zahirin dışına çıkarak beklenenden farklı gelişinin, lafzı ve manâyı zenginleştiren belâğî bir takım hikmetleri olduğuna inanmaktadır. Bundan dolayı ilâhî hitaptaki bu ani üslup değişiminin en belirgin olduğu iltifat sanatına genişçe yer vermiş, bu sanatın, muhatabı enerjik ve canlı tutmak, zihnini harekete geçirmek, duygularını coşturmak, konunun önemini kavratmak gibi gayelere yönelik olduğunu ifade etmiştir. Çeşitli âyetlerin tefsirinde bu sanatın incelikleri hakkında bilgiler vermiş, genellikle ilâhî hitabın üslubunun değişmesindeki belâğî nükteleri keşfedip açıklamaya çalışmıştır. Bazen, “gaibden muhataba”, “muhataptan gaibe dönülmüştür” ve benzeri ifade-

76 Beydâvî, *Envâru’t-Tenzil*, IV, 310.

77 Beydâvî, *Envâru’t-Tenzil*, II, 88.